

ENYEDI SÁNDOR

A kolozsvári magyar színészet hőskora

(1792–1821)

A hivatásos magyar színjátszás megjelenése, kibontakozása csakis Közép-Kelet-Európa viszonyai között vizsgálható, mert az ebben a térségben érvényesülő társadalmi-politikai-gazdasági tényezők döntő módon határozták meg a színjátszás sorának alakulását.

Középkori államunk felbomlása, politikai feldaraboltsága évszázadokon át megakadályozta, hogy nálunk a Nyugat-Európában már korábban kialakult hivatásos színjátszás formái létrejöhessenek. A politikai szétdaraboltság sokáig lehetetlenné tette a hivatásos magyar nyelvű színtársulatok létrejöttét, de nem gátolta meg a színjátszás más formáinak: az iskolaszínjátszásnak és a főúri műkedvelő színjátszásnak a létezését. A 18. század utolsó évtizedében létrejött hivatalos színjátszás közvetlen előzményét a hagyományos iskolavárosokban kialakult iskolaszínjátszásban és egyes úri, főúri kastélyokban, kúriákban, palotákban megtalálható műkedvelő színjátszásban fedezhetjük fel. Az iskolai színjátszás elsősorban pedagógiai, didaktikai célokat szolgált, a nemesi színjátszás — olykor több nyelven — a nemesség szórakoztatását volt hivatva biztosítani, s mindkettő szűk területen, meghatározott szűk közönség előtt fejtette ki hatását, mégis mindkét forma egyengette az anyanyelvű színjátszás megteremtésének útját. Az iskolai színjátszás szervezői darabokat írtak és fordítottak, a nemesi játsszók között sem volt ritka a színdarabíró vagy fordító; ezek munkássága szerény, de biztos műsoranyagot hozott létre a hivatásos színjátszók számára is. Amikor a feltételek létrejönnek, mindkét forrásból lehet meríteni: a barokk nemesi színjátszás elsősorban külsődleges eszközeivel (színpadképeivel, díszleteivel, jelmezeivel, stb.) hatott, a diákszínjátszás műsoranyag mellett főleg emberanyagot adott: Erdélyben is közülük kerültek ki az első hivatásos színészek.

Közép-Kelet-Európa a 18. században a Habsburgok birodalmához tartozott: a térség részei népiségükben, történelmükben, gazdasági és kulturális fejlettségükben nagyon különböztek egymástól. A birodalom székhelyéről, Bécsből kisugárzó „egységesítési” tendenciák akarva-akaratlan közvetítettek nyugati kulturális hatásokat. A felvilágosult abszolutizmus, majd a jozefinizmus is osztrák közvetítéssel jutott el hozzánk.

A felvilágosodás eszmekörében jelentős szerep jutott a színházra mint intézményre, amelyre annyi hivatkozás történik a kor röpiratirodalmában. A felvilágosodás írói a fény, a világosság, a ráció jegyében az erkölcsök iskoláját látták a színházban; olyan eszköznek tekintették, amely hatásosan szolgálhatja a felvilágosodás eszmekörének elterjedését. Az Ausztria-centrikus birodalom kulturális — és ezen belül színházi

– hagyományai példaképpül szolgáltak a cseheknek, magyaroknak, de a jó példa követése sokáig kemény akadályokba ütközött. 1774-ben egy kancelláriai rendelet azt hangsúlyozza, hogy a német nyelv elhanyagolása mennyire károsan befolyásolja a lakosság jólétét. A kereskedelem, az ipar elmaradottságát Bécsből azzal magyarázták, hogy a német nyelv nem eléggé elterjedt. Alattomos németesítési törekvés első fokozatáról van szó: egyelőre a német nyelv tökéletes elsajátításának előnyeit hirdetik, hogy később, pontosan a kidolgozott folyamat folytatásaként, erőszakkal térjenek rá a németesítés már nem válogatott módszereire. Az első korszak a hangulatkeltés ideje volt: anyagi előnyökkel akarták megbontani az esetleges ellenállók táborát. A nyelvi tolerancia idején csak kevesen ismerték fel a leselkedő veszedelmeket, mindenekelőtt azt, hogy egy másnyelvű hatalom részéről a nyelvi tolerancia csak átmeneti állapot, amelyet a hatalom pozícióinak erősödésével szükségszerűen követnie kell a megtorló intézkedéseknek – amelyek a német nyelv győzelemre juttatását célozzák a magyar nyelvterületeken is. 1784-ben a császár államnyelvvé nyilvánította a németet mindenhol a többnyelvű birodalomban. Ahol addig a közigazgatás úgymond a „holt latin” nyelven folyt, kötelezőként a németet vezették be, „a nép érdekében”. A türelmetlen II. József „nyelvi reformja” talán sikert arat, ha nem párosul a magyar nemesség „ősi jussát” sértő – egyébként jogos – reformista törekvésekkel. II. József társadalmi reformokat akart, s nem volt tekintettel az ősinek tartott, a feudalizmust konzerváló nemesi előjogokra. Magára haragította a főnemességet, s így a németesítéssel szemben állók tábora kiszélesedett, erősített kapott: az idegen szokásoknak inkább teret adó Magyarországon – még a magyar főnemesség is rádöbbsent magyar voltára. Erdélyben ebben a tekintetben némileg más volt a helyzet: az erdélyi magyar nemesség kevésbé volt fogékony az idegen hatásokra és tisztában volt történelmi feladatával.

A nyelvében, nemzetiségében veszélyeztetett magyarság felismerte, hogy a színház nemcsak az erkölcsök iskolája lehet, de iskolák, elegendő anyanyelvű iskola hiányában a magyar nyelv iskolája is. Az anyanyelvű intézmények létrehozásáért folytatott harc jegyében rögtön három cél fogalmazódik meg: meg kell teremteni a magyar nyelvű sajtót; létre kell hozni az anyanyelv fejlesztését, terjesztését elősegítő tudományos társaságot (az akadémia őst) és meg kell alapítani az anyanyelven szóló színházat. Ez a színház céljaiban nem lehet azonos a bécsi udvari színházzal; ennek a színháznak elsősorban nem a szórakozást kell biztosítania, hanem a nemzeti törekvéseknek kell hangot adnia, a politikai jogfosztottságban, területi szétdarabolt-ságban élő elnyomott nép nemzetivé válását kell elősegítenie, az elmaradottságból adódóan polgári célokat kell megvalósítania – számottevő polgárság nélkül.

Az ellenállás váratlan erejétől megriadt haldokló császárnak, a kalapos királynak nem maradt más hátra, mint az, hogy három rendelete kivételével valamennyi rendeletét visszavonja. A trónra lépő új császár, II. Lipót beiktatása kedvező alkalom arra, hogy megpróbálják valóra váltani a kitűzött célokat. A Budára összehívott magyarországi, majd a későbbi, Kolozsvárra összehívott erdélyi országgyűlés a megingott császári hatalom jeleként értelmezhető: számos kérdésben maga az utóduralkodó is meghátrálásra kényszerül. A közügyek tárgyalásánál marad a latin, de rendelet teszi lehetővé a magyar nyelv tanítását, sőt Erdélyben bizonyos alsóbb hatósági szinteken a magyar nyelv használatát is. Számptalan röpirat hirdeti a magyar

nyelv terjesztésének és fejlesztésének szükségességét; sokan ennek további lehetőségeit egy magyar nyelvű színtársulat létrehozásában látják. A 18. század utolsó évtizedében a nemzeti intézmények, köztük a színház igénylése során az erkölcsi és a nyelvi érvek jól kiegészítik egymást. Akik az anyanyelvű színházért szálltak síkra – érveiket bőven meríthették a német és osztrák felvilágosodás kiemelkedő képviselőinek gondolatvilágából. Erdélyben példa is, de hivatkozási alap is lehetett a nagyszebeni székhellyel működő német színház, amely 1788-tól saját kőszínházat, „komédia-házat”, sőt német nyelvű színházi lapot mondhatott magáénak. „Az erdélyi vigasságok főbb piacznán, Szebenben” létrehozott német nyelvű intézmények ez esetben kedvező hivatkozási alapnak bizonyultak, annál is inkább, mert 1790-ben arról döntött az országgyűlés, hogy a gubernium székhelyét Nagyszebenből Kolozsvárra teszik át, s a guberniumi székhelyben az új időknek megfelelően Bruckenthal gubernátor után a jó politikus, jó stratégá, Bánffy György következett. . .

Párhuzamosak a törekvések Magyarországon és Erdélyben, de a kivított eredmények eltérőek. A sajtó, tudós társaság, színház hármasság célkitűzéséből Pest-Budán a színház jön létre leghamarabb: 1790. október 25-én. De két előadás után másfél éves szünet következett. A nemes törekvés csak rövid életű: a Kelemen-féle társulat a Martinovics-féle összeesküvés során 1796 tavaszán szerte széled, a Tudós Társaság Révai Miklós által kidolgozott tervét nem hagyják valóra váltani, s a magyar sajtó is csak Pozsonyban, illetve Bécsben kap működési lehetőséget. Erdélyben eredményesebb a harc kimenetele, és a sorrend is csaknem fordított. Legkorábban, 1790 tavaszán, még szebeni székhellyel magyar újság jön létre, az *Erdélyi Magyar Hírvivő*. De a Kolozsvárra átköltötött lap denunciació miatt nem érte meg az egy esztendő. 1792-ben létrejött a második magyar színtársulat, a kolozsvári székhelyű színház – mindmáig legtartósabb nemzeti, nemzetiségi intézményünk, amely ma már töretlen két évszázadot mondhat magáénak; 1793-ban az erdélyi rendek és a gubernátor megtalálják a tudós társaság létrehozásának módját, amely több éven keresztül működhetett. . .

* * *

1792 nyarán Prónay Sándor magyarországi protestáns főúr Aranka Györgyhöz írott, Erdélybe küldött levelében örömmel számol be a Pest-Budán sorjázó magyar nyelvű előadásokról, bár a jövőt illetően szkeptikus:

„... Jövendőre nézve, attól tartok, hogy ha csak Erdély fel nem segíti ezt az új gyenge plántát, M[agyar] Ország elégtelen lesz fen-tartására. Ha a Gubernium Kolosvárt marad, úgy jó van a dolog; úgy Kolosvár a leg-jobb s leg-bizonyosabb fészke lehet, Szeben nem.”

A hivatkozás Erdélyre nem véletlen, hiszen az emberek között napirendre került a magyar nyelvű színház ügye, az országgyűlésen pedig Aranka György tette szóvá. . . Némi vita is támad; az idősebb testvér, Kelemen László a Bécsből érkező és hazafelé tartó Nalácz Józsefnek, Hunyad megye főispánjának mondja el, hogy miképpen képzelné Kolozsvárra a második magyar színházat. Közben már szerveződik a társulat, a bécsi *Magyar Kurír* Kolozsvárról keltezett október 14-i tudósítása szét is kürtöli:

„Kolozsvárott a nemzeti dísznek megszerzésére, az anyai nyelvnek, valamint ékesítésére, ugy az erkölcsök formálására egy erkölcsös játékokat készítő és játszó nemes társaság állott fel, melynek célja nemes, ugy tagjai is nemes ifjaktól állván. . . ”

Igaz a tervezett bemutatkozás időpontja eltolódik; 1792. december 17-én volt az első előadás:

„Különös kegyességgel viseltetett M[éltóságos] Gróf Rhédey Mihályné Asszony ő Nagysága is, ki a Játék helyre alkalmas házát, holott a Bálak szoktak vala tartani, ingyen által engedni méltoztatott. Nagy reménység táplálhatja ezen Nemes Társaságot, hogy ezen Nemzetünk ditsőségére tzelozó szándékában bővebb segedelmet is fog találni idővel. . . ”

Ugyanis, mint a tudósításból kiolvasható: az első adakozók Bánffy György gubernátor, báró Wesselényi Miklós, továbbá gróf Bethlen Sándor királyi biztos voltak. . .

1793 januárjában a Pesten tanuló erdélyi orvostanhallgató, Soós Márton, maga is a pest-budai társaság tagja, örömmel írhatta Marosvásárhelyre:

„A Kolosvári Teatromrol éppen ma vettem bőv tudósítást egy innen oda ment Filep István nevezetű barátomtól, s tsak nem kimondhatatlan örömet okozott az abból értett boldog elé menetelek, és kedves Hazánk fiai által példásan lett elő segítettése ezen Nemes tzelnak. Az itt valo Társaság-is elég jo lábón vagyon. . . ”

Ezt erősíti meg a *Magyar Hírmondó*ban közzétett március 30-i kolozsvári keltezésű levél is.

„Ugy gondolom, hogy valamint Nemes Magyar Ország örömmel olvasta, ha valamit láthatott Nemzeti Játészó-Szinnyéről: szintén olyan indulat lakozik Erdélyben is: ezen okon kívántam az idevalókról az Uraknak egy kis rajzolatot tenni. Fel-állott ez, a multt December közepe táján, sok jó szívű Hazafiai segítségek által. A Férjfiak: Fejér János [előljáró], Fejér István, Óry, Kontz, Sáska és Kotsi Urak. Az Asszony-személyek pedig: Fejér Rozália, K. Terézia és egy más Terésia Kisasszonyok. Nem nagy társaság: de jól egyben van szerkesztve, és a Közönségnek meg-elégedésével adja darabjait. . . ”

Az első előadás pontos dátumát a hatóságok által elkobzott *Magyar Kurír* 1793. január 4-i száma őrizte meg az utókornak. Sajnos az előadás címét elfelejtették megírni, így a legenda a *Köleséri* c. darab bemutatójáról tud. Miközben a pestiek egy színházi zsebkönyvben pontosan feljegyzik előadásaik idejét és címét, a kolozsváriak a kezdet lázában megfelelkeznek zsebkönyv kiadásáról; a korabeli színlapok egy része elveszett, így a műsor hiánytalan rekonstruálása egyelőre várat magára.

Aminek a címe fennmaradt az utókorra, azért azonban nem kell szégyenkezni: míg Pest-Budán megvalósíthatatlan maradt Kazinczy Ferenc klasszicista repertoárja, Kolozsváron sok töltelék és tucatszamba menő „fogyasztható” Kotzebue-darab mellett már az első évben helyet kap Shakespeare *Hamletje* — ne felejtjük el, hogy 1793-at írunk ekkor még! —, s rövidesen gyakori műsordarab lesz Schiller, Goethe, Lessing valamelyik, olykor több drámája is! A Hamlet-előadás híre majdnem két évszázadra egy nekrológbn talált furcsa menedékre. (*Magyar Hírmondó* 1793. december 13.)

Rövid időn belül a társaság vezetését Kotsi Patkó János veszi át, aki nemcsak hírből ismerte a *Hamburgi dramaturgiát*. Ő 1842-ben bekövetkezett haláláig meghatározó egyénisége maradt a kolozsvári magyar színjátszásnak. És rajta kívül rövidesen tagja lett a társaságnak Jantsó Pál is — Gyulai Pál szerint az első magyar komikus

–, aki szintén kiemelkedő színészegyenység, és lesznek még néhányan, akik marandó nyomot hagytak a kolozsvári színházban.

Alkalmi utazók, messziről jövők feljegyezték a kolozsváriak furcsa szövegmondását; deklamálását. Ha nem felejtjük el, hogy a színészek többsége az iskolaszínházjátszókból verbuválódott, érthetjük a jelenség okát, ha tudományosan nehéz is manapság a hiányos források alapján a kezdeti játék stílusát vagy éppen stílustalanságát megragadni. Hisszük, hogy abban a történelmi pillanatban nem is az volt a legfontosabb, hiszen gondjuk akadt bőven. Hamar lejárt az egy éves ingyen bérlet; már 1793-ban, a második esztendőben napirendre került az állandó színházépület ügye. Id. Wesselényi Miklós nagy hatású beszédet mondott érdekükben az 1794/95-ös országgyűlésen, ahol a rendek sem ellenkeztek, mert belátták, hogy messzi távon csak a színház céljára készült épület szolgálhatja Tháliát. Talán az itt nyert ösztönzésre és Wesselényi Miklós, a „sibói bölény” biztatására készült el a kolozsvári színházépület terve, amelynek kidolgozója Franz Wrabetz cseh építész volt, aki akkoriban éppen Wesselényi szolgálatában állott. Hogy a tervből mégsem lett színház – adatok hiányában – az anyagi fedezet hiányával magyarázhatjuk. Pedig az ekkoriban kibérelt másik főtéri szála, az ún. Pataki ház házi színpadának bérlete jelentős összegekkel apasztotta a színház amúgy sem jelentős bevételeit. . .

1794 végén figyelemreméltó értekezés jelent meg a magyar színházról a bécsi *Magyar Hírmondó*-ban:

„A játszó színeknek boldogságáról illő lessz talán valamit írni, midőn ezek mind a két Magyar Hazában fenn állanak, illő lessz ezeknek megtörténhető romlásokról emlékezni, mert akármekkora ditsóséget okozott Nemzetünknek fel-állások, tíz akkora gyalázatot szűne el-enyészések. . .”

Komoly kis értekezés következik a színészek öltözetéről, a hibás szereposztásról, a színészek magaviseletéről, stb. A célzás eléggé világos: hiszen Pesten Kelemen László és Sehy Ferenc között folyt a vetélkedés a vezetésért, s a torzsalkodás a többiekétől sem volt idegen. Kolozsváron a színészek egyike-másika jobban szerené, ha a szigorú, indulatos, de kétségtelenül nagy tudású, a színészi mesterséget jól értő Kotsi Patkó János helyett más ülne a kormányruznál. . . Az intés nem volt alaptalan: 1796 tavaszán Sehy botrányai a pest-budai társaság további működését lehetetlenné teszik, így marad a kolozsvári az egyetlen magyar társulat, amely 1795-ben egy rövid időre a szomszédos Tordára is elmerészkedik, hogy művészetét az ottaniaknak is bemutassa. Ez csak a szerény kezdet volt: 1797-től a többször anyagi válságba került színészek irányítását vállalkozói minőségben – tehát az anyagi kockázattal együtt – id. Wesselényi Miklós vette át, aki elhatározta, hogy megszervezi a kolozsváriak rendszeres vendéglátását. Nagyobb útjukra első ízben 1798-ban került sor, amikor a társaságot – a zsigó kastélyában is megvendégelve és felléptetve – Zsigó érintve Debrecenbe küldte. Tehette ezt annál is inkább, mert az 1795-ös erdélyi országgyűlés a három tagú színházi bizottság vezetőjének nevezte ki a bárót. Éppen a legjobb történelmi pillanatban, hiszen ezt követően a politika egének beborulásával, a császári önkény fokozásával az erdélyi országgyűlést 1809-ig nem hívták többé össze, így a továbbiakban a színészek és Wesselényi is a vendéglátások során az erdélyi országgyűlés döntéseinek a legitim voltára hivatkozhattak, s az idők folyamán id. Wesselényi önként vállalt áldozatkészsége ismertté vált az egész hazában. A megjelenő

erdélyi színészeket mindenütt szívesen fogadták. 1799 tavaszán is Bihar megyében, Nagyváradon és Debrecenben játszanak. . .

Úgy köszöntött be a 19. század, hogy az erdélyi színészet — minden nehézség, akadály ellenére — talpon maradt; sőt, gondosínházszervezők és nagyvonalú mecénások révén kiléphetett az erdélyi keretből és a magyar nyelvterületen másutt is szolgálhatta az anyanyelv terjesztését és nem utolsó sorban — amire különösen szükség volt — a polgárosodást.

Az új évszázad első esztendeje, 1800, hiú reményeket táplált és szerény eredményeket hozott. Kelemen László megpróbálta szétszéledt társaságát újra összeszedni: Nagyváradon próbálkozott — néhány előadást tartott —, majd Szegedre utazott korábrinál kevésbé nívós társulatával. Társaságának feltámasztási kísérlete nem járt tartós sikerrel. A kolozsváriak útja kezdetben a szokásos: Nagyvárad–Debrecen, majd onnét — először története során: Miskolc. E vendégjátéknak örvendetes sajtóvisszhangja is maradt az utókorra, mégpedig nem is kedvezőtlen:

„... Különösen örvendünk pedig egy felől azon, hogy közönségesebb sorsu lakosainkban is a még ekkoráig általok soha sem látott Theatrum iránt való jó izlést tapasztalhattunk; más felől pedig azon, hogy ezek a jeles Magyar Nemzetnek érdemes tagjai a Magyar Theatrálisták, az érzékeny Léleknek ezen egyik legnemesebb módját, a Magyar Nemzetre el-temetteni annyi viszontagságok között-is, nem hagyták; hanem inkább annak díszteret fel-tartásával magokat benne annyira tökéletesítették, hogy hiba nélkül való elől-adások által nyilvánosságossá teszik, mennyire alkalmadabb léssen sok más Nemzeteknél s Nyelveknél a Magyar mind a méltóságos, mint a mulatságos történeteknek s dolgoknak tulajdon, avagy természetes, s rövid kifejezésekkel való elől-adására, Theatrumra is. Mi a kik most ennek szemmel látható tanuji lehetünk, és a kik már Német Theatrumokat is láttunk, s más nyelvekhez-is alkalmasint értünk, minden magunknak való hizelkedés s másoknak tzélozott kissebbitése nélkül, merjük állítani.”

A bécsi *Magyar Kurír* július 22-i számában megjelent miskolci tudósítás a legjobb ajánló levél volt a kolozsvári színtársulat számára széles e hazában.

A Kelemen László-féle társaságnak vergődés az osztályrésze: gyöngyösi, majd losonci fellépésük hatyúdál. . . egy ábránd vége. Egyik beadványában a vezető ezeket írta:

„Minekutánna ezen Társaság fen-tarthatására a Mostoha és Háborus Időkben Kelemen László Igazgatónak tsak annyi Keresete sem lehetett, hogy a Játszó Személyeknek élelmekre elegendő lett volna. . .”

Losoncon bekövetkezett a vég: a társaság könyvtárát, felszerelését az adósságok fejében lefoglalták, elárverezték, Kelemen kevés vagyonát elvesztette, átmenetileg szabadságát is. . . Talán elkerülhette volna ezt a sorsot, ha kezében tudhatta volna a magyar országgyűlés passzusát, amivel az erdélyiek rendelkeztek. Kelemen László mellől hiányoztak a Wesselényi-féle hazafiak is, a bőkezű mecénások. . .

Miskolc 1800–1803 között minden évben vendégül látja a kolozsvári színészeket, pedig anyagilag a századforduló első két esztendeje a kolozsváriak számára sem teljesen zavartalan diadalút. Vannak szerény eredmények, de kijut a kudarcokból is. Kotsi Patkó János 1802-ben már-már színházának közeli pusztulását látja bekövetkezni:

„Azt remélem hogy ha valaha lábra fog állni a Magyar Theatrum, mellette még szolgálhatok, léssen kenyerem. Öregségemkor pedig valamely jó Hazafi meg emlékezik a Hazának tett szolgálatomról. De keserves szízzel kelletik el nézmem miként romlik el ezen Institutum, s ezzel együtt léssen semmivé minden kinézésem. . .”

– írja Wesselényihez címzett egyik levelében, és a színház körüli haszonlesőket vádolja, okolja, valamint azokat, akik hiúságukat kergetik.

„Hiszem álhatatosan, hogy olyan is van közöttünk, aki meritálni akarja magát, hogy a Theatrum el bomlásának oka lehetett. Ezekből az Urakból a mi kevés Hazafiú tűz lehetett is valaha, immár kigőzölgött, hogy lehet tehát töllök olyan dolognak ki vitélét várni, mely nyughatatlansággal vagyon egybe kötve... ”

Ami pedig a szerényebb miskolci bevételeket illeti, a körülményekre, okokra Miskolczi György főbíró Wesselényihez küldött levelében kapunk magyarázatot:

„... a tehetősebbek csak a magok vagyonaiknak bálványoznak, a kik pedig örömet segítenének rajta, azok magok is más segítségekből élnek. . . ”

Időközben nemzedékváltás zajlik a kolozsvári nézőtéren is: az idősebb nemzedék néhány kiemelkedő, mecénás tagjainak sora az elhalálózásokkal ritkul, viszont megnyugtató, hogy Erdély katolikus klérusa a színház mellett áll: Magyarországon nem tudunk hasonló kiállásról. Gondolatébresztő sorokat írt Mártonffi József, Erdély katolikus püspöke 1801. február 4-én, mielőtt Kolozsvárra indulandó a gyulafehérvári székhelyet elhagyta volna. A címzett Révai Miklós nyelvész, pap.

„Most már a szekérbe kell ülnöm, nem irhatok többet, mert a Logéért is fizetni kell, mivel nálunk igen szép Magyar theatrum vagyon, s én is Logét tartok, ha itt vagyok is. Ezt, tudom irigyled. De miért vagytok Ti olyan mesterséges Magyarok, hogy minden Magyarságot el nyomtok?”

Kolozsváron egyébként újra fontolgatják a színházépítés tervét. 1801-ben az általános gyűjtés összegéből megvásárolták 1000 rhénus forintért Szacsvey Sándornak, a *Magyar Kurír* elcsapott szerkesztőjének a telkét. A város központjától távolabb fekvő és olcsóbbnak tűnő telek mégis nagyon drágának bizonyult: ide sohasem épült színház. Az anyagi veszteségen túlmenően sok évi pereskedés, méghozzá meddő pereskedés lett a vége, s a színházépület – a jövendő színházépület – ügye csak a következő években jutott valamelyest előbbre. Bethlen Farkas és fricsi Fekete Ferenc id. Wesselényi Miklós nevében is magyarázzák a rossz választás okát:

„a nemzeti játékszin építésére [. . .] a belső városban alkalmas helyet a theatrum költségeinek igen szűk volta miatt és olyan áron nem találtatott [. . .] mely a következő építésre kellető költségek megszerzését bizonytalan állapotba ne hozta volna. . . ”

A színházi bizottság 1802-ben Teleki Ferencet bízta meg az adományok és a felajánlások számontartásával. Egy zöld selyembe kötött könyv, amelyet kerülő könyvnek neveztek, elindult útjára, hogy az adakozó személyek adományait belejegyezzék. A könyv első lapjaira Wesselényi Miklós, Bethlen Farkas, és fricsi Fekete Ferenc felhívó sorai kerültek:

„... Anyai nyelvünk gyarapodására nemzetünket kedves reménységgel örvendeztető kezdetnek eddigéi örömet látni volt szerencsénk; megkettőztetett igyekezettel vagyunk azon, hogy eddig tett fáradozásunk ezután is gyümölcstelen ne legyen. [. . .] és [. . .] ezen institutum hová tovább erősebb gyökeret verhesen [. . .] sulyos költségeket okozott ebben és okoz mostanáig is az, hogy sem tulajdon helye, sem épületje a magyar játészó-társaságnak nem lévén, esztendőnként 600 rhénus forintokat kellett már hét esztendőnk alatt egy olyan házért bért fizetni, amely nem minden részben alkalmas a játékok előadására. Minemű akadályt tett légyen csak ezen pontja is költségeinknek az előmenetelben, ki-ki láthatja. Eltökélt szándékunk azért ezen institutum számára örökös helyet vásárolni és erre építeni. . . ”

És útjára indul a könyv, amelyet egyelőre becsukunk, hiszen hosszú évek következnek, amíg az 1803-ban szerzett új, a város szívében lévő telekre felépülhet a színház. Senki sem sejtí még: majdnem két évtized. . .

A magyarországi színtársulat másodszori bukása különös intő jel volt az erdélyiek, de mindenekelőtt Wesselényi és a kolozsvári színházi bizottság számára. Ezért fontos intézkedésekre szánták el magukat, amelyeket indokolt az egész magyar színjátszás sorsáért érzett felelősség súlya is, hiszen ezekben az években az erdélyi színművészet egyenlő volt a magyar színjátszással.

1803-ban új játszóhelyet iktatnak a színészek nyári útvonalába: Marosvásárhelyt, de úgy, hogy azért a társulat el tudjon látogatni Debrecenbe és Szegedre is. És közben arra is szükség volt, hogy új színházi törvények szabályozzák az intézmény napi menetét: a zsigódi kastélyban készülnek el a színészek és más színházak teendőit pontosan meghatározó színházi regulák.

Wesselényi és a színészek ajánkozására Marosvásárhely városi vezetői kedvező választ küldtek, Kotsi Patkó János előreutazott, hogy a városban kijelölje a játszásra alkalmas helyet. „A város felső részében, a várostól nem oly igen távol” jelölték ki helyet a nyári ideiglenes színházépület felhúzására. 1803. június 12-én a *Nevelés formálja az embert* című vígjátékkal kezdtek. A korabeli színlapon e sorokat olvashatjuk:

„A nemzeti játszó-társaság, mely csak egyedül van az esmérhető világon, céljául tévén, hogy a játékszíni nemesebb időtöltésben az egész nemzetet tehetsége szerint részeltesse: megjelent ezen nemes városban is, és elkezdte mai napon játszását, folytatván rend szerént négyszer egy héten, ugymint vasárnap, kedden, csütörtökön és szombaton. Ajálja annak okáért a tekintetes publicumnak kegyességébe. A mi a társaságot illeti, főbb törekedése léssen az, hogy illendőséget meg ne sértse, és a jó erkölcsöt maga példaadásával is tiszteletreméltóvá tegye.”

Az első vendéjáték eredménye huszonhat fellépés. Utoljára július 31-én játszanak, majd innen indulnak Zsigó érintésével Magyarországra, Debrecenbe és Szegedre. És a máshol bevált módszer itt is eredményes: id. Wesselényi kezdeményezésére Marosvásárhelyen is a színházért felelős színházi bizottságot hoznak létre a város notabilitásaiából.

Wesselényi levelei mindenhol megelőzik a társaságot. Szegedre már júniusban írt, hogy fogadják a kolozsváriakat:

„. . . most már mind jobban organizálván a Játtzó-Társaságot, mind ugy rendelvén annak utazásait, hogy az Őszön egynéhány heteket Szegeden is mulathatna, s az odavaló Publicumot is mulattathatná, kívántam a tekintetes nemes tanácsot az iránt megkeresni. [. . .] Reménylem ezen Társaság sokféle viszontagságai közt is, annyira ment, hogy a Tekintetes Nemes Tanács előtt, és a Szegedi Publicum előtt is játtzásával meglegedést fog nyerni”

A válasz nem késik sokáig. Írt a színpártoló Vedres István, földmérő mérnök, de írt a tanács is, amely elismeréssel emlékezett meg Wesselényi nagyfokú áldozatos mecénási munkájáról:

„. . . örömmel fogadangyuk tehát az ide utasított Magyar Jádzó Társaságot, elfogunk követni meg érkezésével mindent, mely által Nagyságod ditséretes Igyekezeiteit elől-mozdithatnánk, a Társaságnak kedvezhetnénk, s be bizonyithatnánk azt hogy az egyenes szívü Magyarokat, midön önnön Nemzetünknek e móddal is javát munkáljuk, nem tsak Akit nyilt szível szerettyük, s betsüljük, hanem mint mondánk

s tellyes lehetőségig segíteni is készebbek vagyunk, mely tiszta buzgóságunk között tisztelettel maradunk [...] nagyságodnak alázatos szolgálói”.

A következő években Marosvásárhely lesz a kolozsvári színészek legfontosabb nyári játékhelye. 1804-ben a megbízott igazgató, Láng Ádám János (az úttörő színészek egyike) hosszú levélben adott számot a társaság napi gondjairól, bajairól. De boldogan írhatta:

„A Publicum a játékokkal nagyon meg van elégedve, mert válogatott játékdarabok és nintsen mit benne kivetni. Az actorok lehet, hogy szerenék, ha henyélhetnének és ide-oda eszem-iszomkodni járhatnának, de én nékiek mint magamnak a kötelességet mindennapra a constitutio szerint eleikbe adtam”.

Ünnepi előadásra is sor került Marosvásárhelyen. Collin *Regulus* című szomorújátékának a bemutatójára, amelynek fordítója éppen id. Wesselényi volt. A második előadásra, az ismétlésre már Wesselényi is megjelent a színészek között, örömmel láthatta előmenetelüket és megpróbálta orvosolni a napi gondokat.

Könnyű volt megállapítani, hogy a látványos, nagy létszámú társulatot foglalkoztató darabok több nézőt vonzanak, és a nézők igénylik a tömegjelenetekkel tele-tűzdelt előadásokat. Ennek az igénynek csak úgy tudtak eleget tenni, ha növelték a színészek számát. 1806-ra már a harmincat is meghaladta a társulati létszám. Akárki kedvet érzett és tehetséget a színészi pályára – csak Wesselényi társaságánál jelentkezhettek. Hacsak nem akarták tetőzni a bajt a kiadások további növekedésével, elkerülhetetlen volt a társulat kettéválasztása. De mivel Magyarországon egyébként sem volt magyar színészet – a lépés színházpolitikai jellegű is volt. Tehát a társulat egyik részét végleges céllal Magyarországra szánta Wesselényi, a másikat pedig Erdélybe. S mivel szerette volna a magyarországi uticéllal kiküldött színészeket megbízható kezekben tudni, a társaság igazgatójaként Kazinczy Ferencet szerette volna megnyerni. Íme Kazinczy elhárító válasza:

„Kázmért, Jun.3.d.1806. [...] Nagyságod nekem egy oly megtiszteltetést nyújt, nekem adván a Szinjátszók kormányzását, a mellynek egész becsét érzem. Nem szükséges tehát szóval magyaráznom köszönetemet. Azzal érdemlem meg azt, tisztelt, igen nagy Férjfi, hogy el nem fogadom. Távol vagyok azon helyektől, a hol ők játszanak, s nekem nyugalom kell, az pedig sok fáradtsággal, bajjal jár és költséggel. Nem ismerek én, hízkelkedés nélkül mondom ezt, mert hiszen Nagyságodhoz szóllok, nem ismerek, mondom senkit, s ki azt vihesse Wesselényin kívül. Neki a szerencsés születés hazájához, annak nyelvéhez való hűséget is, talentomot is adott, erre pedig mind ezek meg kívántatnak. . . .”

Miközben Kazinczy kitér a feladat elvállalása elől, Marosvásárhelyről hoz június 14-én kelt levelet a posta, Wesselényi sógorától, Cserey Farkastól:

„A Magyar Nemzeti Jádzó társaságnak egy része itt vagyon, és magát derekassint viseli; a másika Debreczenbe vagyon, az itt levők tökéletesedésekre hitel felett való elő menetelt téznek”.

A kocka el volt vetve: a kolozsvári társulat kettészakadt, az egyik részt Debrecen-Szeged útiránnyal Magyarországra küldték, a másik helyben, Erdélyben maradt. Mindkét helyen nagy szükség volt a színészek jelenlétére: Pest-Budán 1806-tól kezdve végre magyar nyelvű lap jelenik meg, a *Hazai Tudósítások* (1808-tól új címmel: *Hazai és Külföldi Tudósítások*), amelynek programját az erdélyi színészek is vállalták – „... szőlünk, beszélyünk, és írjunk magyarul. . . .” – s a következő években

Kultsár Istvánban (1760–1828), a lap szerkesztőjében az Erdélyből kiszakadt színtársulat is harcos segítőre talált.

Az 1806-os esztendő kisebb határkő a magyar színjátszás másfél évtizedes történetében: az erdélyiek rövidesen újra magyar színházi életet teremtenek Pest-Budán, az Erdélyben maradt részleg néhány erdélyi város mellett elsősorban a székvárosban, Kolozsváron folytatja tevékenységét. Abban a városban, amely egyre inkább Erdély fővárosává nőtte ki magát. Fejlődése a gubernium 1790-es Kolozsvárra történt áthelyezése, valamint az 1792-ben létrejött erdélyi magyar színtársulat fennállása óta látványosnak mondható, különösen ha figyelembe vesszük a birodalom távolabbi részeinek elmaradott társadalmi-gazdasági-kulturális viszonyait. A másfél évtizedes kolozsvári változásokról így számolt be a *Hazai Tudósítások*:

„... népessége 15 ezerről 20 ezerre szaporodott, sáros utzái kövekkel kirakattak. Az utzákön levő sok gémes és kerekés kutak szívárványos kutakká változtak, mindenfelől minden esztendőben új és tsi-nos nagy házak épülnek, már új utzák is tamadtak; a Mesteremberek megszaporodtak; több rendbéli fábrikák állítottak fel; egy Politziai Tiszttség forma ruhás katonaság díszesíti a várost; a Magyar Jászó Társaságoknak is már oskolájává vált, és szülte, nevelte most nem régiben azt a Társaságot, mely Ernyi Urnak vezérlete alatt szárnnyára botsátatot kifelé, M[jagyar] Országgra... ”

A kolozsvári színházi bizottság id. Wesselényi Miklós ösztönzésére kísérletet tett arra, hogy a színészek által felkeresni szándékolt városok számát újabbakkal bővítsék: 1806-ban Brassóra gondoltak, annál is inkább, mert a városban „kész dekoráziók” voltak, minthogy volt kész „Theatrum” is, ahol rendszerint a német színtársulatok játszottak. Mindez azonban kevésnek bizonyult: a szász többségű város tanácsosa elszántan védte privilégiumait, nem pártfogolta a magyar színészek vendégszereplési tervét. További jó egy évtizedig így lesz ez még. Időközben változások történtek a színtársulat összetételében: meghalt Láng Jánosné, Járdos Anna Mária; az úttörők egyike, aki különösen szomorújátékokban volt kitűnő. 1807-től a társulat tagja lett Ungár Anikó, vagy ahogy pajkosan a publikum nevezte: Nanett, aki Székely József színész és rendező felesége lett. Rövid idő alatt ünnepelt színésznő lesz Erdélyben...

Az 1807-es nyári tervnek is volt egy megvalósíthatatlan pontja: a színészek ezúttal a Kolozsvár és Dés között fekvő örmény várost, Szamosújvárt szerették volna felkeresni. A választás nem véletlen, hiszen Gorové László személyében a városnak van már neves drámaírója is, akinek darabjait a kolozsváriak bemutatták. (Két darabját előző évben adták ki Budán.) Ezért számított támogatására Wesselényi a szamosújvári vendégszereplés megvalósításában. 1807 február 4-én keltezett levelében a drámaíróhoz fordult:

„... ezen Levelemnek a nemes magistrátus előtt való bé mutatása mellett azon érdemes Elölljáró Uraknak edgyenn, edgyenn ajánlja képmében ezen jó tzélotom, mely az oda való Publicumnak [...] elemenetire s gyarapodására szolgál.”

Gorové László levelet írt a városi tanácshoz, s nyomatékosan kedvéért az elmondottakhoz még hozzátette:

„Én reménylem, a T[ekintetes] N[emes] Tanács tekintetbe veszi aztat, hogy egy jól el-rendelt társaság nem tsak pallérozza a nyelvet, hanem jobbíttya az erkölcsöt is: mert a játék szin az erkölcs oskolája”.

Az őszre tervezett vendégszereplésre azonban mégsem került sor. Gorové Weselényihez küldött mentegetőző válaszából kiderül, hogy az örmény atyafiak ekkor még nem támogatták a vendégszereplés tervét. Hosszú ideig halogatták a nyílt választ, arra hivatkozva, hogy a tanács egy része kereskedőkből áll, akik közül sokan nem tartózkodtak otthon.

„Ez az akadály eltarthat októberig is [. . .] de ha haza kerülnek is, nem merem nagyságot előre bizonyossá tenni a felől, hogy meg engedik az itt való producálást. Mert itten nem kevesen találtnak olyan régi világbéli emberek, a kiknek kevés ízlések vagyon a theatrumhoz, félek tehát, hogy ellenkezői ne találtnassanak ezen jó czélnak. . . .”

A levélíró kifejtette aggodalmait: „. . . az ide való bál-szála[. . .] igen kicsiny, akkora sincsen, mint Rhédei kolozsvári szálája, de alacsonyabb is, galéria alig van 40 személyre szóló benne”. Kéri a vendégszereplés elhalasztását a következő évre, ő maga nem szívesen vállalja magára polgártársai előtt egy vendégszereplés ódiumát:

„. . . Jövő mindszent napjáig pedig írna Nagyságod a nemes Magistratusnak [. . .] Sokkal fogatosabb léssen, ha Nagyságod Maga ír, mert sokan olyan gyávák, hogy engemet gondolnak a theatrum koholójának lenni, s mivel sok irigyeim vagynak, nem csuda, ha ellene szegzik magokat.”

Ez után már nem kétséges, hogy az akkori szamosújvári módosabb polgárok jó része miként vélekedett a teatristákról és a teatrum hasznáról. Még bizonyos időre szükség van, hogy a színészet iránti bizalmatlanság oldódjék. A város viszont ügyelni akart jó hírére és 1000 forintot szavazott meg a színészet felsegélyezésére.

Erdélyben még mindig nincsen magyar újság, az erdélyi hírek a bécsi magyar lapokban, vagy a pesti lapban jelennek meg. Ez utóbbi már idézett szerkesztője jól érti a helyzetet: a színészet ügye érdekében folytatni kell az agitációt és szembe kell szállni a provinciális maradisággal. 1809-ben is, de már ki tudja hányadszor, lapjában Kultsár határozottan leszögezte: „Nemzetünk nagy diszére szolgál, ha még multságokban is a maga tulajdonát, a nyelvét szívesen kedveli. Azért tisztességes foglalkozás a Theatrumon játszani. . . .”

1807-ben tehát nem valósulhatott meg a szamosújvári vendégszereplés terve, de az év mégsem telik el úgy, hogy ne kerüljön új helység a színészek térképére. Tizenöt kilométerrel távolabb lévő városról van szó, Désről, amely a két Szamos egyesülésénél fekszik. Ez időben ebben a városban működött Pataki Dániel orvos, aki lakásán maga is rendezett komédiákat. Gróf Kornis Károly, Kazinczy későbbi levelezője, ekkoriban még diák, augusztus 16-i keltezéssel a következőket jegyezte fel kézíratos naplójába: „7-kor hazajövén vatsoráltunk, azután fél 8-ra komédiába mentünk, a *Hamlet*-ét játszották, ott ültünk 11 óráig. . . .” A dési előadást a tavaszi marosvásárhelyi *Hamlet* előzte meg, az április 18-i előadás színlapjáról tudjuk, hogy a címszerepet ezúttal is, mint eddig még mindig, Kotsi Patkó János alakította, a királyt Sáska János, a királynét Kotsiné, Poloniust Jantsó Pál, Oféliát pedig Simény Borbála. . . . (A tízes évektől kezdve Pergő Celesztin is évtizedekig kísérletezik a *Hamlet*tal.)

Az első két évtizedben a többi szereplők változnak olykor-olykor, de a címszereplő Kotsi személye változatlan. Talán érthető is, hiszen Kotsi játéktudásáról, alakító készségéről nem oszlottak meg a vélemények: akik megemlékeztek róla, egyöntetűen elismerték kivételes játéktudását. Döbrentei Gábor az egyik leglelkesebb méltatója: ő írta 1813-ban, december 17-én Buczy Emilhez: „A Magyar Játékszín béál-

lott. Kótsi excellenter játszik. . . ” A következő év elején, 1814 január 10-én levelet írt Kazinczynak is, amelyben újabb Hamlet-előadás repríz-adata található: „A múlt héten Hamletet adták, Kócsi úgy játszott, hogy a Németek között egy sincs, a ki olly psychologisch tudná az[!]t a rollt felvenni. . . ”

A begyűlt összegből 1805-ben kezdődött el a színház építése, hol gyorsabb, hol lassúbb ütemben, aszerint, hogy mennyi volt a rendelkezésre álló összeg. A nehézségek nagyobbak voltak, mint számítani lehetett volna: a napóleoni háborúk korát éljük, a szüntelen áremelkedések állandóan kérdésessé tették az építkezés éppen aktuális költségvetését. Az adakozó kedvet lankasztotta, hogy az államkincstár a háborús kiadások fedezésére különböző módokon ismételtén megsarcolta a lakosságot. Pénztelenségben fuldokolt a színház Pesten és Kolozsváron is. Kolozsváron 1807-ben ideiglenesen le is állnak. És egy szerencsétlen ötlet amúgy sem segített a későbbi évek anyagi állapotának: az építkezések folytatását úgy akarták realizálni, hogy előre áruba bocsájtották a majd elkészülő páholyokat, s ezzel a jövő napi bevételeit dézsmálták meg, holott az így begyűlt összeg csak éppen az építkezés folytatására volt elegendő, s a falak csaknem olyan nehezen épültek, mint magas Déva vára. . . pedig érthető, hogy azok, akik még a 18. század utolsó évtizedében adakoztak; majd akik az új század elején, nagyon szerették volna látni álmuk megvalósulását. Id. Wesselényi 1809-ben bekövetkezett hirtelen halála is göröngyösebbé teszi a színészek és színházpártolók közös útját. . .

1810-ben a Kolozsváron ismét feltűnő német színészek konkurrenciája növeli a tétet: a zenés műfajokat gyakrabban művelő német teatristák sok magyar mágnás nézőt vonzanak a Rhédey-szálába, amelyet az utód, Rhédey László oly könnyedén adott át a németeknek. A két társulat közötti párharc hónapokon keresztül folyik: Kultsár úr pesti lapja a magyarok eredményeit szellőzteti:

„Sok jó Hazafiaknál kiseded igyekezetünk méltó az emlékezetre. A mi Magyar Theatrumunk olly állapotban vagyon, hogy ékességei akár hol is tekintetet érdemelnének. De a Társaság is úgy igyekszik, hogy mennél méltóbban mulattathassa a Hazafiakat. Nints foganat nélkül az igyekezet; mind köz napokon, mind ünnepeken tömve vagyon a Magyar Theatrum, ám volnának is félre édesgető ösztönök. . . ”

Itt a leírás nem a játékhelyre vonatkozik, amely ekkor már a Wesselényi-féle lóiskola — semmiképpen sem kedvező megoldás még átmenetileg se —, s a kőszínház építése tovább késik, mert lértékelik a pénzt, és a devalváció a folyamatos gyűjtés tőkéjét a minimálisra redukálja. Egy levélből sejthetjük a kritikus helyzetet, noha nem kétséges, hogy a levélíró erősen túloz, „. . . az Uraságok Kolosvárt mind a Német theatrumon járnak és a Magyarra csak cselédjeiket küldik. . . ”, és „iljen hitvány izlésű és tompa érzésű Uri rendek lakják Hazámat. . . ” olvashatjuk a keserű megállapítást egy Kazinczyhoz írott levélben.

Az erdélyi arisztokrácia egy részének elfordulása azonban egyelőre nem befolyásolja Kótsi Patkó Jánosék sikerét, annál is kevésbé, mert színészeik jobbak voltak a Kolozsváron ekkor játszó németeknél, s „a Magyaroknál szebb actricek vannak. . . ”, ami nem utolsó szempont elődeinknél se. . . Az ifjú Wesselényi 1813-as, 1814-es leveleiben beszámol anyjának a színház környékén szerzett tapasztalatairól: „A magyar theatrum meglehetősen áll. Kótsi, a leánya, Láng s Jantsó igen jól játszodnak. . . ”, bár a társulat 1814-es vezetője Horváth P. Dániel meglehetősen fukarul bánik velük,

ami a helyzet ismeretében érthető, bár színészek részéről ez nehezen megbocsátható. S az sem nagyon biztató, hogy Bánffy gubernátor 1814-ben már elfelejt a magyarok játékára bérletet váltani. . .

Sok jel azt mutatja, hogy megpecsételődni látszik a magyar színház sorsa: 1812-ben Marosvásárhelyen zabraktárt csináltak a játékszínből, Pesten lebontásra ítélték a Rondellát, csaknem azonos időben Kolozsváron pedig a Wesselényi-féle lóiskola gazdát cserélt és a színészeket felszólítottak 1814 áprilisában: szedjék sátorfájukat, de hová, hiszen még mindig nem áll a lassan épülő kőszínház; a Rhédey-szállóban németek feszítenek. . . És amikor Pesten a városszépítő bizottság döntése megszületik a Rondella, a „Bagoly odú” lebontásáról, a válság ott tetőzik: játszóhely nélkül maradtak a magyar színészek Pesten, Kultsár a jövőbe tekint, és a Hatvani utcában telket vásárol a majdani magyar színtársulat számára. A jövőt azonban a mával kell megváltani. Mintha átok ülne a színházi játszóhelyeken: a jó szándék azonban nem párosul szerencsés választással, ugyanúgy, mint az első kolozsvári telekvásárláskor. Ez azonban csak később fog kiderülni. Marad a kényszermegoldás: a fedél nélkül maradt színészeket 1815 júliusában Pest megye ajánló levelével Miskolcra küldik játszani.

1814 májusában egyelőre szétoszlott a kolozsvári társaság, Horváth a nehézségeket látva visszalépett, Kotsi is egyelőre vidéki birtokát választotta. Közben 1815-ben a Magyarország és Erdély között elterülő Partium számára egy „középrendű” társaság létesítésén fáradozik Gulátsi Antal földbirtokos, az Arad–Nagyvárad–Debrecen vonalon működő társulat ötlete rossz csillagzat alatt született, és nem is válhatott valóra. De mi történt Erdélyben? Azt már láttuk, hogy 1814-ben fedél nélkül maradtak Kolozsváron. De ez szerencsére nem jelentette a színjátszás megszűnését. Azaz: csak rövid ideig szüneteltették tevékenységüket. 1815 márciusában a kolozsvári színészek levelet intéztek Teleki Mihály marosvásárhelyi főbíróhoz, ebből tudhatjuk meg a történeteket:

„Megszűnt volt a Játék-Színünk a legbizonytalanabban a mult Esztendő közepén, a mikor is akkori volt Fő Igazgatónk nem tudván maga ki nézéseit az ellenkező környulállások közt meg állítani, sem Játék-Szín, a hol játszodtatni, sem Hely, a hová a Társaságot által vinni lehetne — nen lévén, kéntelen volt arról le mondani — s így sokáig kéntelen nyugodalomba maradt a Társaság: mig nem a közelebbi November elején, réá bátorodott Társaságunk maga magát fel állítani, minden más közben jövése, vagy segítsége nélkül — magára vévén az Enterpris-séget [vállalkozást] maga kebeléből állítván ki az igazgatás formáját, így rendbeszedte magát a Társaság, talán jobban, mint valaha. . .”

A folytatást már tudjuk: lázas levelezés a színészek és a város tanácsa, majd főbírója között — s az 1814/15 telén kolozsvári magános házaknál meghúzódó társaság Marosvásárhelyre érkezett 1815 májusában. Többen megmozdultak a játékhely nélkül maradt kolozsvári-erdélyi színészekért. . . Közös volt a vélemény, hogy az lehetetlen, megengedhetetlen, hogy „A Theatrumnak egy olyan Publicum ne vehesse hasznát, a melyben vagyon Méltóságos Királyi Tábla, Maros Szék Tisztsége és a Városi Magistratus. . .”

Ezt követően négy éven át Marosvásárhelyen telepedett meg a kolozsvári társulat: nyáron a kiürített deszkaszínpadon, télen pedig Teleki Sámuel kancellár palotájában játszottak, 1819 áprilisáig úgy, hogy e négy év során még inkább arra voltak kényszerülve, hogy több — eddig még ismeretlen, színészeket nem látott — erdélyi

helységet is felkerestek. Így jutottak el ez időben Máramarosszigetre is; emléküket memoár őrizte meg:

„Sziget volt az a város, ahol még szini előadás nem volt, mi voltunk az elsők. A megye urai és a város népe oly nagy kedvességgel fogadtak, hogy leírni lehetetlen: csak annyit említek tehát, hogy a megye urai előre rendelést tettek a városház termében tizenöt perszonára minden nap egy hóig boros, terített asztal iránt.”

Szatmáron is csaknem fél évig játszottak egyfolytában, a játszóhely Jeney György uram csüre volt; „itt töltötte el a társaság élte legszebb óráit.” Pedig a fogadtatás, marasztalás Désen sem volt kisebb:

„Már Deés várossában vagyunk, Kolosvárhoz négy kis mérföld, itt van a megye háza, a főispán is itt lakik, az igazgató mondá, vegyünk magunkra magyarkát, s a Főispán Haller István ő nagyságánál udvaroljunk, ki is szívesen látott, s kért, ha nem sietünk, vagy két hétre maradjunk még, nagy kárunk nem lesz, azért jót áll.”

– jegyezte le emlékeit Rác Sándor, a társaság egyik újonc színésze. S e vándorkorszak emlékeit idézte a bécsi *Magyar Kurír* 1819. október 26-i száma is:

„Erdélyből. Erdővidékről. [. . .] Volt idő, melybe láttuk a mi szépen őszült Jantsonkat egy Tanácsos Hyppeldantz characterét elémutatni hasonlíthatatlanul, a mi kedves Székelynünket egy Lady Macbethben, bámulásba hozni a nézőket; ennek pedig férjét, a mi kedves Székelyünket, Lear királyban tökéletesen, és Czelesztint [. . .] a Hamletben megkoszoruzva.”

Kétségtelen, hogy az említett négy évben kevésbé követhető nyomon napról napra a Kolozsvártól távol fellépő színészek élete, munkája. De nem is veszítettük el őket annyira szem elől, hogy ne cáfolnánk a budapesti Akadémiai Kiadó 1980-ban megjelent *Magyarország története (1790–1848)* című munkájának minden alapot nélkülöző, téves megállapítását, amely szerint a kolozsvári társulat 1814-ben megszűnt és csak 1821-ben szerveződött újjá (1080. oldal). A kényszer körülményei között az említett négy évben átmenetileg Marosvásárhely lett az erdélyi színészek anyavárosa, pontosabban menedéke; de ekkor lett igazán erdélyi színház ez az együttes, amely Erdély távoli kies tájaira éppen ez időben jutott el. . .

1819-ben azonban már visszatérhettek Kolozsvárra, mégpedig a németektől elhagyott Rhédey szálába. 1820. februári (Kotsi, Jantsó, Székely, Kemény, Németh, Simény Borbála, Székelyné a fontosabb szereplők) tudósítást közöl a *Magyar Kurír*:

„Tháliának Temploma ujra megnyitottat Városunkban. A Nemzeti Színjátzó Társaság – mig a hazafi lélek s kedvezőbb környülállások a már 1813 óta külsőjére nézve kész Játékszint belülről is fel készíthetné, a Gróf Rhédey László Ur Játékszínjében adja mutatványait; s a Nemzet színe, mely a telet itt szokta tölteni, itt találja főbb s kedveltebb mulattatását.”

A színészek jelenléte a városban nagyobb lendületet adott az építkezéseknek is: a gubernium jó indulata is inkább tapasztalható, mint korábban, a költségek pótlására hitelekét szereznek, s egy hosszú kálvária végén, majdnem két évtized után 1821 tavaszára elkészült a Farkas utcai színház, a magyar nyelvterület első kőszínháza. A bécsi *Magyar Kurír* a birodalom magyar olvasói számára örökítette meg az eseményt: „Az Erdélyi Magyarok, kik közé kell érteni ugyan azon nyelvet beszélő atyafias Székelyeket is” dicső példát adtak a mindenkori nemzedékeknek, az utókor-

nak. Az erdélyi magyar színházért vívott három évtizedes harc a helytállás példájává magasztosult. A céltudatosság, a kitartás szimbóluma lett.

* * *

Nem színháztörténeti monográfiát írtunk, hanem vázlatos áttekintést nyújtottunk a kolozsvári magyar színjátszás meghatározó, sorsot alakító első három évtizedéről. A részletek többről is árulkodnak, mint amennyit e dolgozat leírt sorai sejtetni engednek.

A kolozsvári színház korának szülötte volt: a politikai széljárás megváltozása és a színház iránt megnyilvánuló igény tette lehetővé, hogy szorosban a pest-budai magyar színtársulat nyomában Erdélyben is megalakuljon az anyanyelven megszólaló színház, amely azonban már kezdettől fogva, születése pillanatában olyan mély gyökeret eresztett, hogy hirtelen keletkezett szélviharok, gyanús forgószelek, alantas indulatok, sanda szándékok nem tudták elpusztítani. Pedig hányszor adódott volna erre alkalom! Az itt mellőzött részletek mindenekelőtt arról árulkodnak, hogy a színház számtalanszor jutott a megszűnés küszöbére: a társaság megoldatlan anyagi háttere önként szolgáltatta a bukás lehetőségeit. Tudjuk azt is, hogy hiába volt számottevő a színház iránt megnyilvánuló érdeklődés, a közönség számának a gyarapodása sem volt elegendő a színház szilárd anyagi egzisztenciájának a megteremtéséhez.

Hasonló helyzetben volt az idősebb testvér, a pest-budai színház is, amely – mint utaltunk rá – nem bírta el a nagyobb történelmi megterheléseket. Az úttörés hősiességét ők vállalták, de az anyanyelvű színház történelmi küldetését a kolozsvári társulat váltotta valóra, mégpedig úgy, hogy – amikor most a színház elmúlt kétszáz évének folyamatos múltját idézzük – kirajzolódjanak a színház jövőjét biztosító elképzelések is. Erre talán módot nyújt az a tény is, hogy az európai viszonylatban sem túl gyakori évforduló nemzetközi méltatásban és elismerésben részesül.

Hányszor írják le szűkszavú krónikások, vagy a színház saját emberei azt, hogy a bukás, a széteszlás, a megszűnés az ablakon kopogtat! S mindez szerencsére mégsem következett be. Színházunk nemcsak a művészet otthonának bizonyult, hanem az örök megújulás színterének is, a teremtő gondolatok tárházának, önmagukat megőrző lehetőségek hol bővülő, hol szűkülő, de mindig meglévő keretének.

Természetes talán, hogy ha színházat említünk, elsőnek színészeire gondolunk; a művészek emlékét idézzük, hiszen ők jelenítették meg egy-egy korszak színház-ideálját. A kolozsváriak esetében külön szerencse volt, hogy már a kezdő társulat kiemelkedő színész-tehetségeket mutathatott fel, vagy menet közben vonzott magához olyanokat, akik tehetségeseknek bizonyultak, s munkálkodásuk révén hírnevet szereztek a kolozsvári színjátszásnak. Nem rendezőcentrikus színházi szokásrendszerben egy nagy műveltségű, több nyelvet beszélő, muzsikához értő, a színháztörténet korai századaiban jártas rendezőt tudhatott a magáénak, aki melleleg kitűnő színésznek bizonyult. Külföldi katonáskodása során szerzett színházi élményeit jól tudta társainak továbbadni, s rendkívüli művészi képességeit értékének megfelelően méltányolta egy erdélyi magyar főnemes, aki anyagi áldozatokat nem sajnálva, a színészet nemzeti küldetését felismerve éveken keresztül volt az erdélyi színészet pártfogója, irányítója, megmentője. Ez szintén olyan plusz helyzeti adottság, amilyennel

az úttörő magyarországi színészek nem rendelkezettek. A rendező-színészigazgató a patrónussal együtt a színház elé olyan mércét állított, amelyet legtöbbször csak megközelíteni lehetett, de túlszárnyalni nem. Ezt a mértéket azonban a szervező-dő sokarcú közönség respektálni tudta – és idővel igényelte is. A színház vállalt küldetése úgy érthető célba, ha a sokféle műsorból mindenki talált magához szólót: az a néző is, aki véletlenül, talán életében először tévedt a nézőtérre, s az is, aki érdekelttségét évadról évadra igényelt bérletével is jelezni tudta.

És a pártfogó sem volt akárki: a Kufsteinben letöltött börtönének bizonyították eltökéltségét, rebellis természete pedig elkötelezettségét minden iránt, ami a jövő felé mutat. A színház ilyen intézmény volt, ezért nem sajnálta sem a fáradságot, sem az anyagi áldozatot. Áldozatkészsége modellértékű, korokon átható; szerepvállalása azokat sem hagyta érintetlenül, akik példáját követni nem akarták, vagy nem tudták. Nem szeszély, kérész-életű lelkesedés szabta ki helyét a nemzeti színjátszás szolgálatában, hanem a racionális felismerés, hogy az alapjait lerakó, majd konszolidáló anyanyelvű színháznak különleges küldetése van abban a régióban, amelyet hazájának tudhatott. S egyéni példájának közösségi kisugárzó ereje volt, van a különböző társadalmi rétegekből érkező néző számára, akiről tudta, hogy nélküle nincs színház. Írásaiból is kiolvasható, hogy tudta: ha a színház életképesnek bizonyul, abban a nézőnek döntő szerepe lesz, s a történelmi érdem legalább annyira a nézőé is, mint azoké, akik a színház varázsát megteremtik.

Természetesen e felismerések nem mindegyike volt számára kezdetől adott; de az első évek nehézségein, kudarcain átvergődő színház gyakorlatában érlelődött felismeréssé számos tanulság, köztük sok olyan is, amelyet a késői utódok sem mellőzhetnek. Egy folyamat, a megtett út eredménye volt, hogy a kolozsvári színházból erdélyi színház lett, hogy az erdélyi színházból magyarországi színház is válhatott, ha a történelmi helyzet úgy kívánta:

A Wesselényi halálát követő évek nem lettek könnyebbek, az álmok, ideák, elképzelések megvalósításának az útja sem volt kevésbé nehéz, mint annak előtte, de talán a nagy Wesselényi élő emléke is segítette a sorjázó, egymást követő nemzedékeket, hogy hűek maradjanak a nehéz örökséghez, amelyet változó történelmi feltételek között is – mint Prométheusz a lángot – meg kell őrizni.

E következetes kiállás, a vállalás szilárdsága tette lehetővé, hogy válságoktól nem mentes, de történetében folyamatos kétszáz éves színházi múlttól lehet ma emlékezni.

A kolozsvári magyar színészet kronológiája (I.)

- Aranka György, az erdélyi királyi tábla bírása az 1790/91-es országgyűléshez benyújtott beadványában sürgette a magyar nyelvű színház megteremtését.
- Az országgyűlés 1791. február 18-án meghallgatta az előterjesztést, s az április 15-én kiküldött bizottság javaslata szerint július 20-án elfogadta a javaslatot.
- 1792. október 1-jén egy ifjú nemesekből álló társaság játszási engedélyt kért a guberniumtól.
- 1792. október 2-án Bánffy György bejelentette az országgyűlésen, hogy a színtársulat működését a rendek egyhangúan elfogadták.
- első előadás: 1792. december 17.

- Báró Rhédey Mihályné egy évre díjtalanul átengedte főtéri báltermét színhátek céljára.
- 1793-tól rendszeresek az előadások; november 23-án bemutatták Shakespeare *Hamlet* c. szomorjátékát.
- az 1794/95-ös erdélyi országgyűlés „adoptálta” a színházat; 1795. március 20-án id. Wesselényi Miklós előterjesztette indítványát egy az országgyűlés által létrehozandó színházi bizottságra; 1795. április 14-én hirdették ki, hogy a Kotsi P. János igazgatása alatti színházat az országgyűlés „protekcója” alá vette.
- 1795. szeptember: a kolozsvári társaság néhány napig Tordán vendégszerepel.
- 1797-ben id. Wesselényi vállalkozói minőségben vette át a színház irányítását.
- 1798-tól szervezik meg a színház rendszeres vendégjátékait: Nagyváradra, Debrecenbe, 1800-tól Miskolcra;
- 1803-tól pedig rendszeresen évente Marosvásárhelyre járnak.
- 1803-ban a zsidói kastélyban id. Wesselényi irányításával kidolgozzák a színház működési szabályzatát.
- A fontosabb vendégszereplő helyeken id. Wesselényi helyi színházi bizottságok létrehozását kezdeményezi
- 1806-ban a felduzzadt kolozsvári társaság két részre oszlik; az egyik részt végleges céllal Wesselényi Magyarországra küldi (útirányuk: Debrecen, Szeged, Pest-Buda; ez utóbbi helyen 1815-ig folyamatosan játszanak).
- 1801-től gyűjtés kezdődik egy kőszínház felépítésére Kolozsváron; az építkezés 1805-ben kezdődik el, de csak vontatottan halad.
- 1809. október 25. id. Wesselényi halála
- 1810–1814: a magyar és német színház párharca Kolozsváron
- 1814 tavasza: a színház játékhely nélkül maradnak, az ún. Wesselényi-féle lóiskolát, a korábbi játszóhelyet eladták.
- 1814/15 telén magánosoknál játszanak.
- 1815. május: a játszóhely nélküli kolozsvári színházakat Marosvásárhely fogadja be, ahol 1819 tavaszáig játszanak.
- 1815–1819 között a társaság szinte egész Erdélyt bejárja.
- 1819-ben visszatérhetnek Kolozsvárra, ahol újra a Rhédey-féle báltermet kapják meg. Itt 1821-ig, a Farkas utcai kőszínház elkészültéig játszanak.

ENYEDI, SÁNDOR

L'époque héroïque du théâtre hongrois de Kolozsvár (1792–1821)

L'étude donne une vue d'ensemble esquissée sur un chapitre important des débuts du théâtre hongrois, sur les trois premières décennies du théâtre hongrois de Kolozsvár. La création du théâtre hongrois professionnel était le produit de l'essor que les mouvements de langue, de littérature et de politique ont pris en Hongrie à la fin du XVIIIe siècle. Après la création de la troupe théâtrale de Pest-Buda, le théâtre en langue maternelle est né en Transylvanie aussi, de plus, comme l'auteur l'explique dans son étude, le théâtre de Kolozsvár pouvait prendre racine, malgré les changements politiques défavorables aussi, plus profondément que les initiatives de la capitale.